

ԵՌՄՈՊ

ՕՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ԹԻԻ 4.

1858

Ա. ՀԱՅՐ

ՃԱՂՁՅԻ ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼԻՔ

Արեւի կոմս, ըսաւ Ռեմոնին, ալ լռելու ատենը չէ. վտանգը մեղի շատ մօտեցած է. ուստի լսեցէք եւ հարկաւոր պատրաստութիւնները շուտով ըրէք: Գուր անտարակոյս Տիւրքէ ծովապետին շնորհատանի գաղղիական դիւցազնին երեւելի գործքերը լսած էք. յիս նոյն քաջին որդեգիրը կը տեսնէք: Գեռ պղտիկ տղայ մ'էի երբ որ անիկայ զիս Տեբրեմոն կոմսին իր մտերիմ բարեկամին խնամեցը յանձնեց եւ այնպէս իմ տղայութիւնս Միսորի անցուցի. շատ անգամ ամիսներով Գորոմանտելի եւ Մալապարի կողմերը զօրաց բանակատեղը ստիպուեցայ մնալ: Միսորի Անգղիացւոց տրուելէն ետքը, զիս Տեբրեմոն պատանի կոմսին հետ ամուսնացուցին: Ամուսինս աւանայն կերպով Տիւրքէին ճամբան բռնեց, եւ իրեն պարտք համարեցաւ անոր սկսած գործքն յառաջ տանիլ, այսինքն շնորհատանի մէջ մեծ ու ծաղկեալ գաղղիական գաղթականութիւն մը հիմնել...: Իր ըրած քաջութիւնները հոս պատմելն աւելորդ կը համարիմ, զորոք միշտ քիչ զօրութեամբ գլուխ հանեց. նաեւ զանոնք պատմելու ժամանակ ալ չունինք:

Հոս կոմսուհւոյն ձայնը կտրեցաւ. եւ աչուրներէն հեղեղի պէս արցունք սկսան թափուիլ. քիչ մը ժամանակ լուռ կենալէն ետքը կարող եղաւ նորէն խօսքն յառաջ տանիլ: — Աս վայրկեանիս մէջ իմ ամուսինս Մալայեան ծովահեններուն ձեռքը կը գտնուի. աս անօրէններն իրենց արշաւանքներով ամուսնոյս ձեռք զարկած գործքին մեծ արգելք կ'ըլլային, ուստի հարկ եղաւ որ անիկայ իր զենքն անոնց դէմ դարձնէ: Ծովահենք չարաչար հարուածներ ընդունեցան. սակայն աս ազգին վնասներու թանկ հոգին արտաքոյ կարգի է. շուտ մ'ամէն տեսակ պատրաստութիւնները տեսան եւ վերջապէս ամուսինս իրենց դարանը ձգեցին:

Սիւրբուֆ մեր բարեկամը զիս Մալապա նաւուն մէջ առաւ, եւ յուսարով որ դուցէ ամուսինս դեռ սպաննուած չէ եւ ծովահեններուն մեծ ստակի դուրս մը տալով կրնայ զինքն ազատել, կը ջանար անգղիացի վաճառականի նաւ մը բռնել եւ անոր աւարէն ամուսնոյս փրկանաց ստակը հոգալ: Բայց հիմայ իմ պատմութեանս դժուարին տեղը հասայ: Մալապային մէջ Պանդամ անուամբ մարդ մը կայ՝ որ դժուրէն վախած դեռ մըն է...

— Իր համբաւը լսած եմ, պատասխանեց կոմսը:

— Սիւրբուֆ իր աշխուհան կատարելութեանց հետ նաեւ քանի մը պակասութիւններ ալ ունի անպիտան մարդիկներու վրայ մեծ վստահութիւնը կը դնէ. Աստուած տար որ օր մը չստիպուէր աս բանիս համար զղջալ: Աս Պանդամին ալ բոլորովին յափըտակուած եւ զինքն իր երկրորդ պաշտօնակալն ըրած է. նաեւ աս նենգաւորը Մալապային բոլոր նաւավարներն իր կողմը շահած է: Բայց Սիւրբուֆին ջատագովութեան համար պէտք է խոստովանիլ որ չկայ մէկն որ Պանդամին պէս Մալայեան ծովը ճանչնայ. ամէն ծոց ու խորշ իրեն ծանօթ է, եւ ալեկոծութեան կամ զօրաւոր թշնամոյ մ'երեւցած ատեն կրնայ նաւը շուտով ապահով տեղ մը խոթել: Նաեւ բնական ճարտարութիւններ ալ ունի որով նաւաստիները շատ կը զբօսցնէ: Սակայն իր դէմքը կատարեալ աւաղակի երեւոյթ ունի. հրային աչուրներ, դժոխքի կրակին մէջ խորովածի նման գոյն, ձեռքի տեղ գաղանի թաթեր, ու մազերը ունիի փշեր կը նմանին:

— Գեղեցիկ նկարագիր:

— Իր վերջին անգամ ըրած յանդուգն գործքով Սիւրբուֆին բոլոր վստահութիւնը վատարկեցաւ: Պաղապիսի մէջ արդարութեան սպասաւորներէն հալածուելով մեծ կտոր մ'ափիոն կլնեց, որն որ գոմէշ մը սպաննելու բաւական էր, ու Մալայեացւոց դաշունով մը զինեալ՝ դիւահարի պէս քաղքին փողոցներուն մէջէն կատաղաբար անցաւ, առանց իր վրայ արձակուած հրացաններէն փնաս կրելու: Այսպէսով մեծ ջրանցքին եզերքն հասաւ եւ լողալով դիմաց անցաւ, ուր անտառին մէջ ութ օր մնաց մինչեւ որ յարմար ժամանակ գտնելով՝ գաղղիացի նաւ մը փախաւ, եւ հոն Սիւրբուֆին հետ ծանօթութիւն ըրաւ:

Իմ Մալազայի մէջ մանկէս քիչ ժամանակ ետքն սկսայ աս վայրենի մարդուն վրայ իմ անձիս դէմ թշնամական վարմունք մը նշմարել, որ երթալով կ'աւելնար. շատ անգամ աս բանս Սիւրբուֆին ծանուցի, բայց անիկայ միշտ պատասխան կու տար թէ կը յուսամ որ շուտով քու ամուսինդ աղատելու գումարը կրնանք ձեռք ձգել եւ ան ատեն զքեզ ցամաք կը հանեմ: Արջապէս այնպիսի դէպք մը պատահեցաւ որ իմ Մալազայի մէջ աւելի ուշանալս անկարելի ըրաւ: Գիշեր մ'երբ որ նաւավարաց մէկ մասն իրենց խցին մէջ քուն մտած էին եւ միւսները նաւուն վրայ հսկողութիւն կ'ընէին, Պանդամ իրեն ազգակից նաւաստիներէն մէկուն հետ խցին մէկ անկիւնը նստած կը սկսի ցած ձայնիւ անոր ծանուցանել թէ իմ ամուսինս բռնող ծովահէններն ստակի մեծ գումար եւ իրենց աւարներէն հարուստ բաժին խոստացած են անոր՝ որ զիս ողջ ողջ իրենց ձեռքը կը յանձնէ: Ես կ'ըսէ վայրենասիրտն՝ որոշած եմ աս գործքս գլուխ հանել եւ արդէն նաւաստիներէն ոմանք ինձի օգնելու խօսք տուած են, ուստի դուն ալ մեզի հետ միաբանէ եւ շուտով գործքի ձեռք զարնենք: Բարեբախտութեամբ մալայեան լեզուն հասկըցող գաղղիացի նաւավար մ'իր անկողնոյն մէջ արթուն պառկած էր. ասիկայ թէպէտ եւ Պանդամին բոլոր խօսքերը չէլսեր, սակայն այնչափը կը լսէ որչափ որ խնդրոյն ինչ ըլլալն իմանալու համար բաւական էր: Անմիջապէս դեռ կատարեալ չլուսացած Սիւրբուֆին եւ նաեւ ինձի բանն իմացուց: Ալ յապաղելու ատեն չկար. Սիւրբուֆ զիս իրեն կանչեց եւ ըսաւ թէ Սամարանիկի ծովեզերքն հինգ եւ ընդամենը քաղթականներ կը գտնուին՝ որոնց գլուխը գաղղիացի ազնուական մըն է. ասոնք ամէն ալ հիւրասէր մարդիկ են, եթէ կ'ուզես անոնց պաշտպանութեան տակ մտնել, աս գիշեր Պանդամին քնացած ատենն զքեզ մակուկով մը երկու հաւատարիմ նաւավարներով հոն կը խրկեմ: Բայց ինձի խոստում պիտ'որ տաս որ իմ, իմ նաւիս եւ ինձի այնչափ օգտակար եղող Պանդամին վրայ ամենեւին մէկու մը բաց ի Գլավիէր կ'ոմնէն, խօսք պիտ'որ չխօսիս: Միայն անոր կրնաս, եթէ վտանգաւոր ժամանակ մ'աս գաղտնիքն յայտնելն անհրաժեշտ հարկաւոր երեւայ, այս ամենայն ծանուցանել: Այսպէս ըսաւ Սիւրբուֆ եւ... եւ ես աս ժամանակս ծանուցանելն հարկ համարեցայ եւ անոր համար համարձակ խօսեցայ:

— Տիկին, պատասխանեց կարեկցութեան շարժած կոմսը, ձեր իմ վրաս այսչափ վստահութիւն ունենալուն համար մեծապէս շնորհակալ եմ. սակայն ներեցէք ինձի մէկ հարցում մ'ալ ընել. ի՞նչ պատճառաւ աս ժամանակս ձեր գաղտնիքն յայտնելը հարկ կը համարիք:

— Արովհետեւ զիս ահագին խորհուրդ մը շատ կը չարչարէ. ես ան Պանդամը կը ճանչնամ, որ կարող է ամէն տեսակ անօրէնութիւն ի գործ դնել.

անշուշտ իր ճշմարիտ ստատանայական սրամտութեամբը Սիւրբուֆին ինձի պատրաստած ապաստանարանը պիտ'որ իմանայ եւ...

— Եւ մենք արժանաւոր կերպով ան պղտիկ ստատանային ընդունելութիւն պիտ'որ ընենք. ասոր վրայ ապահով եղէք:

— Ասոր կատարեալ համոզուած եմ, ըսաւ օտարական տիկինն, եւ ձեզի խօսք կու տամ որ Աւրորա Տերբերմոն կ'ոմնուհին պատերազմին օրը ձեր կարգին մէջ պիտ'որ գտնուի եւ թշնամեցն հետ պիտ'որ զարնուի: Բայց ուրիշ տարակոյս մը զիս շատ անհանգիստ կ'ընէ. մեր միւս օրուան տեսած ծովասպատակի նաւը... ստոյգ գիտեմ որ անիկայ Մալագան էր, թէպէտ եւ գոյնը փոխուած էր: Շատ կը վախնամ որ աս դիմակին տակ զարհուրելի դէպք մը ծածկուած է: Պանդամ արթննալէն ետքն, երբ որ զիս նաւուն մէջ գտած է, հաւանականաբար բոլոր նաւավարներն ապստամբեցուցած եւ զՍիւրբուֆ սպաննած պիտ'որ ըլլայ. այսպիսի դէպքեր չնդկաց ովկիանոսին մէջ շատ անգամ կը պատահին:

— Տիկին, պատասխանեց Ռեմոն, Սիւրբուֆ իր քսանուկեց նաւաստիներուն մէջ տանուհինգ քաջ Գաղղիացի ունի:

— Ա՞ր ժամանակէն կը խօսիք:

— Ա՛յց ամիս յառաջ իրեն հետ տեսութիւն ըրած եմ:

— Այոյն ժամանակէն վեր ան քսանուկեցէն երեք մասին երկուքը զանազան պատերազմներու մէջ պատուաւոր մահուամբ մեռան, եւ անոնց տեղ առհասարակ Մալայեցիք եւ ուրացեալք բռնեցին. որովհետեւ Սիւրբուֆ ամենեւին ընտրութիւն չըներ, այլ ամէն ուզողներն իր նաւը կ'ընդունի: Երբ որ ան ալ կը մտածեմ թէ Պանդամ ան մարդիկներուն վստահութիւնը բոլորովին շահած է...: Զէք կրնար երեւակայել թէ ան Պանդամին ինչ աստիճանի նենգաւոր ու խորամանկ է. ստուգիւ երէկ գիշեր մեզի պրցելութեան կու գար եթէ որս մ'ըրած չըլլար, եւ նախ զանիկայ ապահով տեղ մը պահելու չստիպուէր:

— Ձեր վախն ու տարակոյսը շատ հաւանականութիւն ունի:

— Իմ գտնուած ներկայ վիճակս, եւ ձեզի ու ձեր ընկերներուն իմ հոս գալովս պատճառած վտանգներուս մտածութիւնը բոլոր ուրիշ հոգերս մոռցնել կու տան: Ամէն բանէ յառաջ պէտք ենք ներկային վրայ խորհել, իսկ ապագային հոգն Աստուծոյ թող տալու ենք:

— Կ'աղաչեմ, տիկին, մեզի համար ամենեւին հոգ մ'ընէք. այսպիսի յարձակումներ հոս միշտ կը պատահին, մենք ձեր անվահեր համարձակութեան շնորհակալ ենք որ մեզի բազմաթիւ նիւակակիցներ բերաւ:

Միւս ընկերներուն իրենց քովը գալն աս խօսակցութեան վերջ տուաւ: Ասոնք իրենց գործքը լմնացուցած եւ քարաշէն պահակատունը պատշաճ

տեղ մը շինած էին: Ռեմոն կոմսն իրենց ջանքը գովեց եւ իբրեւ շնորհք մը խնդրեց որ նոյն գիշերն ինքը պահպանութիւն ընէ: Ամեն ալ իր խնդիրը սիրով յանձն առին:

Արեւադարձի կողմերը գիշերուան վտանգներն արեւը մտնելէն անմիջապէս ետքը կը սկսին. հազիւ թէ արեգակն հորիզոնին ետեւն աներեւոյթ կ'ըլլայ, խոր խաւարը շուտ մը կը տիրէ. նոյն լայնութեան աստիճաններուն մէջ գտնուած երկիրներն ամենեւին վերջալոյս չունին: Կոմսուհին գաղթականները կերպով մ'արթնուն պահելու եւ մօտաւոր վտանգին դէմ պատրաստ բռնելու համար ղերներ բնակարանին առջեւը ժողոված՝ զանազան հետաքրքրական պատմութիւններ կը պատմէր, զորոնք յօժարութեամբ մտիկ կ'ընէին: Սկայն քանի որ Սգրիմ՝ որ շատ սուր ախտաբան էր, թեթեւ շարժում մը կ'ընէր, պատմութիւնը կը դադարէր, եւ ամէն մարդ գիշերուան ձայնին միտ կը դնէր, ան վեհ ներգաշնակութեան, որուն նուագարանաց ձայնն երբեք չի կրնար հաւասարիլ: Ծառերը կը խորշափեն, ովկիանոսը կը մըռմռէ, հոսանքները կ'որոտան, գետերը կը կարկաջեն, վտակները կը խոխոջեն, գաղանները կը մռնչեն, եւ լեռանց արձագանգն այս ամենայն ձայներն ի մի ժողովելով՝ գիշերուան անանխմանալի նուագը կը կազմէ:

Իարձր խոտերու մէջ ծածկուած պառկած էր Ասթին՝ գաղթականութեան հաւատարիմ պահապան շունն: Աւորոր կոմսուհին յանկարծ մօտաւոր վտանգն յիշելով՝ պատմութիւնը նորէն կտրած՝ սկսած էր խորհիլ թէ արդեօք Ռեմոն կոմսը ծովուն քով ինչ վիճակի մէջ կը գտնուի, երբ որ Սգրիմ եւ Ասթին անհանգիստ շարժում մը սկսան ընել: Գաղթականը տեղերնին անշարժ մնացին. ամէն մէկն իր հրացանն աւելի հաստատուն բռնեց:

Սգրիմ ցած ձայնով մ'ըսաւ. Հովը ցամաքէն կը շնչէ ու չի կրնար ծովին կողմէն մինչեւ հոս ձայն հասնիլ. . . ի վերայ այս ամենայնի ախանջիս հրացանի ձայն մ'եկաւ: Ասթին խորունկ խնջիւն մ'արձակեց, ոտք ելաւ եւ դեռ նստող գաղթականաց նայելով՝ կ'ուզէր անոնց իմացընել որ իր օրինակին հետեւին:

Նոյն ժամանակը ծովուն եզերքն հետեւեալ դէպքերը պատահեցան: Պահակատան դիմացը ծովուն մէջ երկընցած հրուանդանի մը քով նաւ մ'երեւան ելաւ եւ պղտիկ խորշի մը մէջ կեցաւ: Շուտ մ'աս մեծ նաւէն մակդիկ մը բաժնուելով ծովեզերք մօտեցաւ. Ռեմոն կոմսը թիերուն ձայնն յայտնի կը լսէր. մակուկին երկու կողմն եւ անոր անցած տեղը կայծեր կ'երեւային, ինչպէս որ արեւադարձի ծովերուն մէջ գիշերն յաճախ կը պատահի: Մեծ հանգարտութեամբ ու մտադրութեամբ պատրաստեց Ռեմոն իր հրացանը: Պղտիկ նաւակը միշտ դէպ ի ցամաք կը մօտենար, կոմսն անոր մէջի մարդիկն յայտնի սկսաւ տեսնել. վեց հոգի հրացաններով զինած էին, բայց երկու թիավարները ղէնք չունէին:

Ամենեւին տարակոյս չկար որ եկողները ծովու աւազակներ էին՝ որոնք յայտնապէս գէշ մտօք հոն կը մօտենային. ի վերայ այս ամենայնի Ռեմոն կոմսը ճշմարիտ վեհանախութեամբ չուզեց իր կողմանէ յարձակումն սկսիլ: Գլուխը պահակատան պատէն վեր վերցընելով՝ եկողներուն պողաց որ շուտով անկէ հեռանան: Իր վրայ արձակուած հրացանի մը գնդակն՝ որ գլխին քովէն անցաւ, իր պահանջման պատասխանն եղաւ. Ան ատեն ինքն ալ հրացանն արձակեց եւ երկու հոգի գետինը պառկեցուց. աս հրացանին ձայնն էր որ Սգրիմ եւ Ասթին լսած էին: Կոմսն երկրորդ հրացանը ձեռք առաւ եւ նորէն արձակելով թշնամիներէն երկու հոգի ալ սպաննեց ու մէկը վերաւորեց: Մակդիկը քիչ մը ժամանակ անշարժ կեցաւ, ետքն սկսաւ կամաց կամաց ետ քաշուիլ եւ մեծ նաւուն քովն երթալ:

Կոմսն իր ընկերներուն դեռ իրեն օգնութեան չգալուն վրայ զարմացած՝ նոր յարձակման մը սաստիկութեամբ դէմ դնելու պատրաստուելու սկսած էր, երբ որ յանկարծ բաղմնութեան մ'ոտնաձայն լսուեցաւ. բոլոր գաղթականք աղէկ զննուած իր քովը կու գային, իրենց հետ մէկտեղ նաեւ Աւորոր կոմսուհին, զորն որ ոչ աղաչանքով ոչ ուրիշ կերպով մը կարող եղած էին արգելալ որ տունը մնայ եւ ինքզինքը վտանգի մէջ չգնէ:

— Չէք գիտեր որ, պատասխանած էր տիկինն իրենց աղաչանքներուն, Պենկալայի պատերազմին մէջ երբ որ Տիւբլէ 1000 Գաղղիացուց եւ 10,000 Հընդկաց հրամանատարութիւն կ'ընէր, իմ հայրենեացս կանայքը պատերազմներուն մէջ կը գտնուէին եւ իրենց ինկող եղբարցը ղէնքն առնելով անոնց մահուան վրէժը կ'առնուէին: Ես վառօդի շոգւոյն մէջ մեծցած եմ եւ չեմ ուզեր այսչափ քաջ մարդիկ ներուն իմ անձիս համար պատերազմած ժամանակն անգործ կենալ:

Կոմսն՝ եկող ընկերներուն քիչ մը յառաջ պատահած դէպքերը պատմեց եւ ամենքը պատերազմի պատրաստուեցան: Ետքը կոմսուհին ծովածոցին ծայրը կեցած նաւը ցուցուց, որն որ զանիկայ աղէկ դիտելէն ետեւ ցած ու ցաւագին ձայնով ըսաւ.

— Աղէկ կը ծանչնամ, անիկայ Մալագան՝ Սիւրգուֆին նաւն է. . . Պանդամ անոր մէջ կը գրտնուի: . . . Իսկ Սիւրգուֆ. Տէր Աստուած արդեօք իրեն ինչ եղած է:

Ռեմոն նորէն իր ընկերներուն դառնալով՝ բարեկամք, ըսաւ, աս նաւուն մէջ մարդ մը կայ որ կը կարծէ թէ մեր վիճակին վրայ աղէկ տեղեկութիւն ունի. սակայն մեծապէս կը սխալի եւ աս սխալն այսօր իրեն շատ փնասակար պիտ'որ ըլլայ: Ինքը կը համարի թէ մենք միայն հինգ հոգի ենք, ուր որ մեր պատուական հիւրին բերած օգնականներովը 14 հոգի եղած ենք. աս պարագան մեզի աղէկ կրնայ օգնել, եւ եթէ կ'ուզէք զիս ձեր վստահութեամբ պատուել, անմիջապէս ձեզի իմ յատակագիծս կը ծանուցանեմ:

Լձեր միաբերան խնդրեցին որ համարձակ խօսի: Քիչ մ'ետքը մեր վրայ յարձակում պիտ'որ ըլլայ, ըսաւ կոմսը. շատ հաւանական է որ թշնամին աս քարաշէն պահակատէն պիտ'որ դուռնայ եւ ծովածոցին դիմացի անկիւնը ցամաք ելլելու փորձ պիտ'որ ընէ: Չեզմէ հինգ հոգի ծովեզերքէն դէպ ի նոյն կողմը յառաջանան եւ ապահով դիրք մ'առած կենան. անտարակոյս ձեր վրայ հրացան պիտ'որ արձակուի, սակայն որովհետեւ ծովը յուզեալ է, շարժող նաւակներէն աղէկ նշան չիկրնար առնուիլ եւ ձեզի մեծ վնաս մը չիհասնիր. ասոր հակառակ դուք հաստատուն տեղ կեցած ըլլալով՝ կրնաք ձեր հրացաններն աղէկ գործածել ու թշնամին ցամաք մօտեցած ատենն արդէն տկարացած կ'ըլլայ: Ի վերայ այս ամենայնի, որովհետեւ այսպէսով ալ ինքը միշտ զօրագոյն է, առաջին ծովահէնն ոտքը ցամաք դրածին պէս, անյապաղ փախէք. մեր ժողովատեղին աս ժայռը պիտ'որ ըլլայ, որուն վրայ նեղ եւ դժուարեւիտ ներքի ճամբով մը կ'ելլուցուի: Երբ որ թշնամիք զձեզ հալածելու կը սկսին, մենք զերեւիք ետեւի կողմանէ կը զարնենք եւ այնպէս երկու կրակի մէջ կ'առնուենք:

Եւ առաջարկութիւնն ընդհանուր հաւանութիւն գտաւ. Ռեմոն ծովեզերք երթալու հինգ անձինքն որոշեց, ասոնց մէջն էին Բօլ, Վանտրուզէն եւ Սերիմ, որոնք անմիջապէս ճամբայ ելան իրենց սահմանուած դիրքը բռնելու. միւս ութ անձինք կոմսին հրամանաւր ժայռին վրայ սանող նեղ ճամբուն քովերը՝ թփերու մէջ բաժնուեցան, իսկ Աւրորա կոմսուհին հաստ ծառի մը բնին ետեւն ապահով տեղ մը դրուեցաւ: Ինքն Ռեմոն աս կարգադրութիւններն ընելէն ետեւ նորէն պահակատան մէջ մտաւ, որպէս զի անկէ թշնամւոյն շարժումները դիտէ:

Ծովածոցին վերջին ծայրն՝ ուր թխագոյն ցից ժայռ մը դէպ ի երկինք կը բարձրանար եւ իր ստորոտն ալեաց մէջ կը թանար, խարխիս նետած կեցած էր Մալաքա նաւը: Սամպրայէն, Արուեան կղզիներէն Գիմորէն եւ Պենճարմասիկէն ժողովուած աւաղակները ժամանակ ժամանակ իրենց պղնձագոյն դիւական դէմքերն աստղներուն լուսոյն մէջ կը ցուցնէին: Իրենց զարհուրելի առաջնորդը Պանդամ, կապիի արագաշարժութեամբ նաւուն ծածկն ելաւ, հայհոյելով, անիծելով եւ օձի պէս գալարելով:

— Հոս եկէք Պրուտոն ու Նեբոլոն, պողաց կատաղի ձայնով մը, հոս եկէք կանացի վատեր. դուք հինգ հոգեղ դէմ տասը հոգի էիք եւ մեղկութեամբ ետ փախաք. երգուեալ ի կուռս հնդկաց, ալ կենդանի քուն պիտ'որ չմտնէք: Երկու ատորձանակի ձայն հնչեց. Պրուտոն ու Նեբոլոն մեռած շնասպառ գետին ինկան. իրենց մարմիններն իբրեւ անօգուտ բեռ նաւէն դուրս նետուեցան:

— Հոս եկէք Վազերաշուի եւ դուն Գոպրա-Գաբել:

Պիտ'որ շարունակուի:

ԱՅԻՐԱՔԱՅԱՐԱՐԱՆ

Մուկի ջրանցքը:

Աւրոպայի եւ գրեթէ բոլոր վաճառական աշխարհին հիմնական գլխաւոր մտադրութիւնն ան նեղ ցամաքին վրայ դարձած է՝ որ զԱսիա Ափրիկէին հետ կը կապէ, Միջերկրական ծովը կարմիր ծովէն կը բաժնէ եւ այնպէս Հնդկաստանի՝ ան իր անբաւ բերքերովը մարդկութեան այնչափ օգտակար երկրին, ճամբան մէկ ամէն աւելի կ'երկնցընէ: Աս նեղ ցամաքը կամ պարանոցն, ինչպէս իր գետինն կազմութիւնը կը ցուցնէ, յառաջագոյն ծովու կիրճ մըն էր եւ երկու ծովերն իրարու հետ կը հաղորդէր. սակայն կամաց կամաց ալեաց եւ հոսանաց բերած քարերովն եւ աւաղովը բոլորովին գոցուեցաւ: Իր հալաւային կողմը, կարմիր ծովուն վերջին ծայրը, կը գտնուի Սուէզ քաղաքն, որմէ իր անուըն կ'առնու եւ կ'ըսուի Սուէզի պարանոց: Հիմայ բոլոր մեծ ազգերը միաբանած են աս գոցուած կիրճը նորէն բանալու եւ անով ամէն ազգաց վաճառականութեան նոր կենդանութիւն մը տալու:

Արդէն հին Եգիպտացւոց թագաւորները Ռամսէս Բ. (Սեսոստրիս) կամ ըստ ոմանց Նեքոս՝ փսամեաիկոսին որդին, աս մեծ գործքին ձեռք զարկած՝ բայց քիչ մը յառաջ տանելէն ետքն անկատար թող տուած էին: Դարեհ պարսից թագաւորը զանիկայ յառաջ տարաւ եւ ամբողջ լմնցուց. սակայն Փիլիպպոս Մակեդոնացւոյն ժամանակը դարձեալ բոլորովին գոցուած եւ աննաւարկելի եղած էր: Պտղոմէոս Եղբայրասէր զանիկայ նորէն բանալ տուաւ եւ մինչեւ Տրայիանոս կայսեր ժամանակ նաւերն անոր վրայ կ'երթեւեկէին: Աս կայսրը տեսնելով որ ջրանցքը նորոգութեան կարօտ է, ուզեց աս գործքին ձեռք զարնել. բայց որովհետեւ անիկայ (ջրանցքը) Նեղոսին բերնին մօտերէն սկսելով՝ գրեթէ տարին 4—5 աւիս, նոյն գետին ջրերուն նուազած ժամանակն՝ անգործածելի կ'ըլլար, փոխանակ նոյնը նորոգելու, հիմնական Գայիրոյ քաղաքին մօտերէն մինչեւ կարմիր ծով նոր ջրանցք մը բանալ տուաւ: Տրայիանոսի ջրանցքն արդէն մեր թուականին 203 տարին բոլորովին գոցուած էր. զանիկայ նորէն բացողն եղաւ Օմար Եգիպտոսն առնող սուլթանն, եւ անկէ մինչեւ Ալմանսուր սուլթանին ժամանակն (762—767) անոր վրայ նաւարկութիւնն անգաղար շարունակեց: Աս ժամանակս Արաբիայի մէջ Մուհամմէտ պէն Ապտուլլահ անուամբ մէկն ապստամբելով՝ սուլթանն անոր պաշարը կտրելու համար ջրանցքը լեցընել տուաւ, որովհետեւ Արաբիայի կերակրելինաց մեծ մասն Եգիպտոսէն նոյն ջրանցքին վրայէն կ'երթար: Աս եղաւ ան օգտակար ճամբուն վերջին անգամ գոցուիլն, եւ անկէ ետեւ զանիկայ նորէն բանալու փորձ երբեք չեղաւ:

Եսով դադրեցաւ բոլորովին նաեւ կարմիր ծովուն նաւարկութիւնը՝ մանաւանդ Օսմանեանց Եգիպ-

տոսի տիրելէն ետքն, եւ միայն Մէքքէ գացող ուխտաւորաց նաւերն եւ քանի մը պզտիկ՝ ծովերէն քէն նաւարկող նաւեր անոր վրայ կը տեսնուէին, որով մահմետականք նոյն ծովն իբրեւ նուիրական եւ իրենց աղանդին սեպհական ծով մը սկսան համարիլ: Անկէ ետքն Եւրոպայէն Հնդկաստան եւ Ճենաստան գացող նաւերն՝ Ատլանտեան ովկիանոսին մէջէն կը նաւարկէին եւ բոլոր Ափրիկէն դառնալով 3—4 ամսուան մէջ հաղիւ իրենց տեղերը կը հասնէին:

Պոնաբարդ 1798ին Եգիպտոսի տիրեց. եւ որովհետեւ իր գլխաւոր վախճանն Հնդկաստան երթալու ճամբան դիւրացընել եւ անով Անգղիայի հոնաւորն ունեցած երկիրներուն վրայ յարձակիլ էր, որոշեց Սուէզի ջրանցքը նորէն բանալ. աս վախճանաւ Լըբեր ճարտարագիտին յանձնեց որ նոյն երկրին բարձրութիւնը չափէ: Ասիկայ Արաբացոց անդադար յարձակումներուն եւ միանգամայն ժամանակի քիչութեան պատճառաւ աս գործը միայն վեր ի վերջ կրցաւ ընել եւ գտաւ որ կարմիր ծովը Միջերկրականէն 30 1/2 ոտնաչափ աւելի բարձր է. բայց նոյն իսկ ինքն աս հաշուին սխալ ըլլալն ընդունեցաւ: Պոնաբարդին Եգիպտոսէն ետ դառնալով իր խորհուրդն յառաջ չգնաց: Քանի մը տարի ետքն անգղիական կառավարութիւնը Մէհմէտ Ալի փաշային հետ դաշնագրութիւն մ'ընելով սկսաւ իր Հնդկաստանի նամակներն եւ ճամբորդները նոյն պարանոցին վրայէն Եւրոպա բերել, զորոնք Արեւելեան շոգենաւի ընկերութեան նաւերը մինչեւ Սուէզ կը բերէին:

Լ'նաւերսըն աս ընկերութեան վարիչն 1841ին Եգիպտոսի Լիւան պէյ ճարտարագիտին հետ միացած՝ ձեռք զարկաւ ընկերութիւն մը հաստատելու Սուէզի ջրանցքը նորէն բանալու եւ նաւարկելի ընելու համար. աս գործքիս նոյն ատենուան աւստրիական արտաքին գործոց պաշտօնայ Մեդդերնիք իշխանն ամենայն զօրութեամբ ձեռնտու եղաւ, միանգամայն իր աղգեցութեամբը Գաղղիայի եւ Եգիպտոսի կառավարութիւններն իրեն հետ միաբանեց: Մինչեւ 1846 աս տէրութեանց մէջ խօսակցութիւնները շարունակուեցան եւ վերջապէս նոյն տարին Փարիզ Société d'étude du Canal de Suez անուամբ ժողովք մը կազմուեցաւ, որուն առաջին գործքը պիտ'որ ըլլար նոյն պարանոցին բարձրութիւնը չափել: Աւստրիայի կողմանէ Նեկրելի, Գաղղիայի կողմանէ Գալապոյ եւ Անգղիայի կողմանէ Սթեֆանսըն երեք մասնաւոր ճարտարաց խմբերու գլուխ դրուեցան, աս գործքը գլուխ հանելու համար. 1848ին Աւստրիացիք եւ Գաղղիացիք իրենց գործքը լմնցուցած էին եւ յայտնի տեսնուած էր որ կարմիր ծովին Միջերկրականէն ունեցած բարձրութիւնն եւ ոչ երկու ոտնաչափի կը հասնի: Եթէ նոյն տարուան Փետրուարի յեղափոխութիւնը չպատահէր, անմիջապէս ջրանցքը բացուելու ձեռք պիտ'որ զարնուէր. սակայն Անգղիա որ տեսնելով թէ ուրիշ աղգերն իրենց աշխարհագրական դրիցը համար անկէ աւելի օգուտ պիտ'որ ունենային

քան թէ ինքը, միշտ ասոր գործագրութեան դէմ կը դնէր, յեղափոխութենէն առիթ առած՝ Եգիպտոսի նոյն ժամանակուան փաշային (Ապպաս փաշային) միտքը փոխեց եւ անկէ հրաման ընդունեցաւ Եգիպտոսի երկաթուղին շինելու, որպէս զի անով ջրանցքին բացուիլը խափանուի: Բայց Պր. Ֆերտինան Լըսէք գաղղիացի իմաստուն քաղաքագէտն ամենայն ճգամբ աշխատելով՝ 1854ին Նոյեմբերի մէջ Սպիտ փաշային՝ Ապպասին յարգին հետ դաշնագրութիւն մը հաստատեց որուն զօրութեամբ Ամէն աղգաց դրամատէրներէն կազմուած ընկերութեան մը Միջերկրական ծովէն մինչեւ կարմիր ծով մեծ նաւերու նաւարկելի ջրանցք մը պիտ'որ բանայ, եւ նոյն ընկերութեան 99 տարուան արտօնութիւն պիտ'որ տրուի: Օսմանեան սուլթանն ասոր իր հաւանութիւնը տալէն ետքը գործողութիւնները պիտ'որ սկսին եւ ամէն աղգաց նաւերը չափաւոր մաքս մը տալով՝ անոր մէջ պիտ'որ նաւարկեն: Ջրանցքին բերած զուտ շահէն հարիւրին 15 Եգիպտական կառավարութիւնը, 10 ընկերութիւնն հաստատողներն եւ 75 ընկերութեան անդամները պիտ'որ առնուն:

Եւ դաշնաց հաստատուիլն Եւրոպայի մէջ ծանուցուելէն ետքը քանի մը կողմէն եւ գլխաւորաբար Անգղիայէն սկսան անոր դէմ խօսիլ եւ ցուցնել թէ նոյն ջրանցքը բանալը կարելի չէ. ասոր համար Պր. Լըսէք ամէն աղգաց ճարտարներէն կազմուած մասնաւոր ժողովք մը դրաւ որոնք երկու բաժնուած՝ մէկ մասը Փարիզ մնացին ջրանցքին խնդիրն աղէկ քննելու, եւ միւս մասն Եգիպտոս դնաց որ անոր բացուելու տեղը տեսնէ եւ իմանայ թէ իրը գործագրելի է թէ չէ: Ասոնց քննութիւնները ցուցուցին թէ ամենեւին ջրանցքին բացուելու բնական արգելք չկայ եւ գործքը կրնայ դիւրաւ գլուխ հանուիլ: Հիմայ Պր. Լըսէք Կոստանդնուպոլիս գացած է Օսմանեան սուլթանէն աս գործքս սկսելու հրովարտակն ընդունելու համար:

Ի՞նչ աս ջրանցքին բացուելովն Եւրոպայի զանազան նաւահանգիստներէն Հնդկաստան գացող նաւերուն ճամբան որչափ պիտ'որ կարճանայ, հետեւեալ տախտակն յայտնի կը ցուցնէ, զորն որ Կիսիէ ճարտարագէտը շինած է, իրեն վերջին սահման դնելով Սէյլոն կղզին:

Ատլանտեան ովկիանոսէն նաւարկելով.		Կարմիր ծովէն նաւարկելով. կարճանայ	
Բեդերսպուրիկէն մինչեւ Սէյլոն	15,660 մղ.	8620	7040
Սգըրմլէն	" " 15,330 "	8290	7040
Տանցիկէն	" " 15,240 "	8200	7040
Համպուրիկէն	" " 14,650 "	7610	7040
Ամսթերդամէն	" " 14,460 "	7420	7040
Լոնտոնէն	" " 14,340 "	7300	7040
Համբըր	" " 14,130 "	7090	7040
Լիսապոնէն	" " 13,500 "	6190	7310
Պարչէլոնայէն	" " 14,330 "	5500	8830
Մարսիլիայէն	" " 14,500 "	5490	9010
Ճենովայէն	" " 14,690 "	5440	9250
Թրեստէն	" " 15,480 "	5220	10,260
Կոստանդնուպոլսէն	" " 15,630 "	4750	10,880
Օսեսայէն	" " 15,960 "	5080	10,880

Լս հաշուէն յայտնի կը տեսնուի որ Սուէզի ջրանցքին բացուելովը Միջերկրական ծովուն նաւահանգիստներն, ինչպէս նաեւ Կոստանդնուպոլիս եւ Օսմանսա շատ աւելի պիտ'որ շահին քան թէ Անգղիա, թէպէտ եւ իր նաւերն ալ ասով 7000 միլիոնէն աւելի ճամբայ պիտ'որ շահին եւ հիմակուան 3—4 ամսուան մէջ հասած տեղերնին $1\frac{1}{2}$ —2 ամսուան մէջ պիտ'որ հասնին: Աս պատճառիս համար է որ Անգղիական կառավարութիւնն աս գործքիս յառաջ երթալուն դէմ կը դնէ: Սակայն ընդհանուր ազգաց եւ մարդկութեան օգուտը մէկ ազգին շահին զոհ չէկրնար ըլլալ եւ ի հարկէ աս օգտակար ձեռնարկութեան գործադրութիւնը մօտ ժամանակներս պիտ'որ սկսի, որով անշուշտ նաեւ ասիական եւ ասիական ազգաց յառաջադիմութեան նոր դար մը պիտ'որ ծագի:

Եղած ճիշդ հաշիւները ցուցուցին որ շինութեան ծախքին համար 162 միլիոն ֆրանկ հարկաւոր է. եւ որովհետեւ կազմուելու ընկերութեան գրամագլուխն 200 միլիոն ֆրանկ պիտ'որ ըլլայ, աւելցած 38 միլիոն ֆրանկը ղանադան շահաբեր շէնքեր շինելու եւ գրամագլխին $\frac{1}{10}$ շահը վճարելու պիտ'որ գործածուի:

ՎԱՃԱՆԱՅ ՎԵՐՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱՋՍԸ

ԻՐ ՄԵԿ ԶԵՆՈՒՈՐԵՆ ՊԱՏՄՈՒԱԾ

Գիշերը նոր էր անցեր.
Ոսկեճաճանչ արեւէն
Կը ծաւալէր մեղմ լոյս մը
Շտեայ գեղին ետեւէն:
Պատերազմի ձայն հընչեց,
Մեր գունդը դեռ կը հանգչէր,
Հինգ հազար էր Պարսից թիւն,
Չարհուրեցան շատ քաջեր:
Ի՞նչպէս կրնար չորս հարիւր
Խոնջ եւ վաստակ զօրական
Ըլլալ հրօք գընդի մը
Դէմ դընելու բաւական:
Բայց մեր արի զօրավարն
Երբեք երկիւղ չեղիտեր,
Փութով կազմեց իր քաջերն,
Ինքն երկնից էր յուսացեր:
Ճակատեցանք դաշտին մէջ,
Մեր նիզակներն կը շողան,
Փողոց սաստիկ հընչումն
Լերինք ու ձորք կը դողան:
Ինչ ահագին էր ան ժամն.
Յարձակեցաւ թընամին,
Լըքան շատերը մնալէ
Իւ դարձուցին կռակներն:
«Անմահ կ'ուզէք մնալ միշտ,
Ո՞ր կը փախչէք, ո՞վ փախեր»
Ի զուր գոչեց զօրավարն,
Վախը սրտերն էր պատեր:

«Գացէք ուրեմն, վատը արանց,
Ձեր զօրապետն առանձին
«Կ'երթայ վանել թշնամին
Ձեր Հայրենեաց ձեր անձին»:

«Նոյն զօրքը չէ՞ որ զարկինք
Երիզային քովերը
«Աս անարի բազմութիւնն.
Չունինք օգնիչ մը վերը»:

Քառասուն քաջք կանկ առինք,
Ամթ պատեց երեսներս,
Մեր իշխանին խօսքերէն
Նոր ոյժ առաւ սրտերնիս:

Իբրեւ արծիւ խոյացանք
Խառնուեցանք Պարսից հետ,
Իրենց արեամբ ներկեցան
Դաշտը քաղաքէն դաշտն ու գետ:

Երկաթ դարձան բազուկներս
Քար էր դարձեր սրտերնիս,
Հազար արիւն կը խրվէր
Բայց չէն յազիր սրերնիս:

Մեր ահագին նիզակներն
Մահ սփռեցին ամէն դին,
Հերձինք Պարսից բազմութիւնն
Ճամբայ բացինք մեր գնդին:

Բիւր ճիգ կ'ընէ թշնամին
Այլ կը դիմէ ու ձախ թեւ,
Այլ չէն ազդեր իր զէնքերն
Վահան մը կար մեր առջեւ:

Դեռ անվէհեր կը կենար
Վատ ուրացող մը Սինի
Իւ կը ջանար որ մինակ
Յաղթութեան փառքն ընդունի:

Բայց դիւցաղին մեր նիզակն
Ճեղքեց իր զրահն եւ ասպար,
Գլըրեցաւ իր ձիէն
Ինկաւ գետին շնչասպառ:

Իր գերեզմանն ու շիրիմն
Եղան դաղանք վայրենիք:
Չերծար վերջին վրտանդէ,
Ո՞ տառապեալ Հայրենիք: . . .

Մեծ են արդիւնք Վահանայ
Անմահ մընայ իր անուն.
Իրենց որդւոց հարը պատմեն
Պատմեն իրենց թուներուն:

«Շտեայ գեղին առջեւը
Մամիկոնեան մը մինակ
Փրկիչ եղաւ Հայրենեաց,
Կանգնեց հոն մեծ յաղթանակ»:

ԾԱՂԿԻ ՄՃԱԿՈՐԲԻՆ

Սրտախար (Rhododendron).

Ապեան լեռանց վրայ աճող գեղեցիկ թուփ մըն է. ձագարածեւ բաժակ ունի որուն եզերքն հինգ մաս բաժնուած է: Աս թփին զանազան տեսակները ծաղկանոցներուն ու պարտիզաց գլխաւոր զարդն են: Առհասարակ կախուղ բայց ոչ երբեք պարարտ հող կ'ուզեն եւ ուրմով, աղբւրայով, նաեւ պատուաստով կը բազմանան: Գլխաւոր տեսակներն են՝ Ծառայէն Մրրախար (R. arboreum), որ

Հնդկաստանի եւ Նեբալի լեռանց վրայ կը գտնուի եւ 10—12 ոտք կը բարձրանայ. ծաղիկը թխակարմիր գոյն եւ անոյշ հոտ ունի ու ճիւղերուն ծայրը փունջ կը կազմէ։ Աս տունին Եւրոպա մեծ ընձանակներու մէջ կը մշակուի. ձմեռը 5—8 աստիճան տաք տեղ կ'ուզէ. ամառը պէտք է պարտեզի մէջ շուք տեղ դնել եւ առատ ջուր տալ։ Իր հողը կէս մ'անտառի (անտառներուն ծառերուն տակը գտնուած փտած տերեւի) եւ կէս մը ծախնի հող պէտք է ըլլալ որուն մէջը նաեւ քիչ մը հին կաւ եւ պղտիկ քարեր խառնելու է։ Աս տունը սերմով շատցընելով՝ նոր տեսակներ յառաջ կու գան։ Սերմն ընձանակի մէջ ցանելու եւ մանրած մամուլ (բոռառ) ծածկելու է։ — Ժանֆաֆա Մ. (R. ferrugineum)։ Կարճ թուփ մըն է, կաշոյ նման նշտրակաձեւ տերեւով եւ կարմիր ծաղիկով՝ որն որ ճիւղին ծայրէն փունջ փունջ կը կախուի։ — Ծապապ Մ. (R. hirsutum)։ Աս թուփն իր բունին վարի կողմէն շատ ճիւղեր կ'արձակէ եւ գետնի վրայ կը տարածուի. երկայն ձուածեւ, ետեւի կողմը գեղին ու դարձ բծերով ու շրջանաձեւ ծալաւոր տերեւ ունի։ Իր պայծառ կարմիր ծաղիկները ճիւղերուն ծայրէն ողիւղի պէս կը կախուին։ Հասարակօրէն Յունիսի մէջ բայց երբեմն մանաւանդ տաք երկիրներ աւելի յառաջ կը ծաղկի։ Չմեռը կրնան նաեւ պարտեզի մէջ մնալ, բայց պէտք է չոր տերեւով կամ յարգով ծածկել։ Մէք Մ. (R. maximum). Հիւսիսային Ամերիկայէն եկած՝ ծառի նման թուփ մըն է։ Մեծ ու շատ գեղեցիկ կարմիր ծաղիկ ունի։ Պոնտիկա Մ. (R. ponticum)։ Փզր Ասիայի, Հայաստանի եւ Պոնտոսի լեռանց վրայ կը գտնուի, դալիսի նման տերեւ՝ եւ պայծառ մանուշակագոյն կամ կարմիր դարձող ճերմակ ծաղիկ ունի։ Հասարակօրէն Յունիսի մէջ կը ծաղկի։

Աս տեսակներն ըստ մեծի մասին խոնաւ եւ կակուղ հող եւ շուք տեղ կ'ուզեն, եւ ամենէն աղէկ անտառի ու ծախնի հողերու խառնուրդի մէջ կ'աճին։ Ամառն իրենց առատ ջուր պէտք է տալ, իսկ ձմեռը ծաղկանոցի կամ չափաւոր տաք խցի մէջ շատ քիչ ջրելու բայց առատ նոր օդ աւալու է։ Հին տնկերուն ընձանակները մեծ պէտք են ըլլալ, եւ գէթ երկու տարին մէկ անգամ աշնան իրենց հողը պէտք է փոխել։ Պոնտոսեան, Ժանկագոյն եւ Ծապապ Մ. արտադրողները նաեւ պարտեզի մէջ ալ կրնան տնկուիլ՝ մանաւանդ տաք երկիրներ, եւ աղէկ կը ծաղկին միայն ձմեռը զերենք չոր տերեւով կամ մամուլով պէտք է ծածկել։

Հեռնախաղ (Azalea).

Աս գեղեցիկ ծաղիկը զանազան տեսակներ ունի որոնք իրարմէ իրենց տնկին ձեւովն ու ծաղիկներուն գու-նովը կը զանազանուին։ Հասարակօրէն Յունիսի մէջ կը ծաղկի եւ սերմով, աղուրայով նաեւ պատուաւորով կը բազմանայ։ Իր հողն անտառի եւ ծախնի հողերու խառ-նուրդ պէտք է ըլլալ, որուն մէջ քիչ մ'ալ առաջ խառ-նելու է։ Իր դիտաւոր տեսակներն են Շիկալարէր Լ. (A. coccinea) որ շագանակագոյն ու մազոտ ճիւղեր եւ նշտրա-կաձեւ տերեւ ունի։ Ծաղիկը շիկակարմիր է եւ ճիւղերուն ծայրը փնջեր կը կազմէ։ — Հնդկական Լ. (A. indica). Ճենապասն եւ Ճաբոն շատ կը գտնուի, ծաղիկը գեղեցիկ ճերմակ գոյն ունի եւ շատ մեծ է։ Ասոր մէկ տեսակն է. նաեւ Փենիկեան Լեռնափարդը (A. ind. phoenicea, գե-ղեցիկ կարմրագոյն ծաղկով։ Երկուքն ալ սերմով, կրա-

րուած աղուրայով եւ պատուաւորով կը բազմանան։ Ան-տառի եւ տերեւի հողերու խառնուրդ, եւ քիչ մ'ալ ծախնի հող կ'ուզեն. ձմեռն իրենց ընձանակները 5—10 աստիճան տաքութիւն ունեցող տեղ պէտք է դնել։ — Պոնտիկա Լ. (A. pontica). Մազոտ, նշտրակաձեւ տե-րեւ, կարմրագոյն ճիւղեր եւ գեղեցիկ գեղին անուշահոտ ծաղիկ ունի։ Ասիկայ զանազան տեսակներ ունի որոնք առհասարակ սերմով եւ աղուրայով կը շատցուին։ Սերմն ընձանակի կամ պղտիկ արկեղ մէջ պէտք է ցանել, եւ քիչ մը մեծնալէն ետքը, մատաղ տնկերը պաղ (աղը չդրուած) ածուի (Բարլա) մէջ իրարմէ հեռու տնկելու եւ սաստիկ ջրոյ դէմ պահպանելու է։ Պոնտոսեան լեռնա-վարդը նաեւ պարտեզի մէջ կրնայ տնկուիլ եւ աղէկ կը ծաղ-կի. բայց իր տնկուած տեղը շուք պէտք է ըլլալ. միան-գամայն ձմեռը չոր տերեւով եւ կամ յարգով պէտք է ծածկել։

ԱՐՈՒՅՍՏԱՆԵՆ

ՏԱՐՊԵ ՏՐԱՔՆ ԵՅՆՈՒԱԾԵՆԵՆ

Որովհետեւ Արեւելքի շատ տեղերը շատ ընտանիք իրենց ճրագը տնէն կը շինեն, հոստեղը, ճարպն ագնու-ցընելու վրայ քանի մը տեղեկութիւններ մը դնենք, որոնք ճրագներուն թէ աղնիւ եւ գեղեցիկ ըլլալուն եւ թէ խնայութեամբ վառուելուն մեծապէս կը նպաստեն։

Հասարակ ճրագն, ինչպէս յայտնի է, անամոյց ճարպէն (եւ եւր) կը շինուի, ուստի ամէն բանէ յառաջ ճրագագործն աղէկ ճարպ պատրաստելու է։ Որ եւ իցէ անամոյց ճարպը մինակ՝ ճրագ շինելու չէյարմարիր. եզին ճարպը կակուղ է, շատ ծուխ կը հանէ ու գէշ հոտ կը տարածէ. ոչխարին շատ կը վաղէ, եւ խնայութեամբ ու լուսաւոր չիլաւիր, թէպէտ եւ գեղեցիկ տեղը մ'ունի։ Նաեւ ասկէ թափուած ճրագը շատ դիւրաւ կը կոտրի վասն զի շատ կարծր է։ Նոյնպէս այծի ճարպն աւ պա-կատութիւններն ունի։ Ճրագ թափելու ամենէն յարմար ճարպն եզին եւ ոչխարի ճարպերու խառնուրդն է, որով երկուքին աղէկ յատկութիւններն ալ իրարու հետ կը միանան։ Հասարակօրէն աւ երկուքէն հաւասար չափով կ'առնուի։ Ճարպը հալեցընելու համար նախ անոր վրայէն արիւնն եւ ուրիշ օտար նիւթերը մաքրելու, ետքը սոսպա-րով կամ մեծ դանակով կարելի եղածին չափ մանրելու եւ անմիջապէս կրակի վրայ դնելու է։ Ճարպ հալեցընելու կաթման կամ պղնձէ եւ կամ երկաթէ պէտք է ըլլալ։ Կրակը շատ զօրաւոր ըլլալու չէ որպէս զի ճարպին խառ-խընձին չայրի եւ անոր գոյնը չտեւցընէ. ասոր համար աւե-լի աղէկ է զանիկայ ջրի մէջ հալեցընել, այսինքն կրակին վրայ մեծ ամանով ջուր դնել ու ճարպին կաթման ջրին մէջ դնել, որուն եռալովը ճարպն ալ կը հալի։ Այսպէս հալած ճարպը խիտ մաղէ կամ լաթէ մը քամելով մա-քրելէն ետքը ջրով թրջած կաղապարներու մէջ թափելու եւ սառեցընելու է։

Սոկէ ետքը կարգը կու գայ ճարպը զտելու. աս վախճանաւ զանիկայ կաղապարէն հանելու եւ նորէն կաթ-նայի մէջ դնելու է, որուն մէջ մինչեւ կէսը ջուր պէտք է ըլլալ։ Կաթման մաղմաղ կրակի վրայ կը դրուի եւ երբ որ ճարպը հալելու կը սկսի, մէջը քանի մ'աւի հասարակ աղ, ծեծուած պաղլեղ (շապ) եւ նաեւ զինե-քար (քարճ Բարլա) կը խառնուի. ասով ճարպին աղուր

փրփուր կը դառնայ եւ անոր երեսը կը ժողովուր՝ զորն որ պարզուտով (սիմպլիք) պէտք է առնուի: Փրփուր ելելը դադարեալն պէս, ճարպը դարձեալ կազապարնեալ մը թափելով սառեցընելու է:

Վապարաշաքարով (sucre de plomb) ալ ճարպը շատ աղէկ կը զտուի եւ կը կարծրանայ. 10 լիտր հալած ճարպին մէջ 30 տրամ կապարաշաքար պէտք է խառնել, եւ քանի մը բոլակ ետքը կրակէն վար առնելով՝ այնպիսի տեղ մը դնելու է որ տաքութիւնը քիչնայ բայց հալած մնայ. անկէ ետքը մէջը 60 տրամ բարակ ծեծուած խոնկ եւ 3—4 տրամ բեւեկնի իւղ (խէրէֆէնէն եւոլ) պէտք է լեցընել եւ աղէկ խառնել: ճարպը քանի մը ժամ հալած մնալով՝ խնկին աղտը տակը կը նստի եւ բոլորովին կը մաքրուի: Ասով մաքուր, կարծր եւ անուշահոտ ճարպ մը կ'ունեցուի:

Նրագին պատրուի (ֆլէյ) կամ մաքուր բամբակէ, եւ կամ աւելի աղէկ բամբակի եւ կտաւի (սիմպլիք) խառնուրդէ պէտք է ըլլալ. աս վերջինն աւելի խնայութեամբ կը վառուի: Եթէ պատրուիները քայքայի կամ օղի (բաքլ) մէջ թրջեղէն ու նորէն չորցուելէն ետքը ճրագը թափուի, աւելի լուսաւոր կը վառին ու ճրագները ծովն չեն հաներ:

ՄԱՆԵՐԱԼՈՒԻՐՔ ԵՎ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔ

Զարմանալի դատ մը:

Վենետիկի դատատանն աս օրերս երեւելի դատի մը քննութեան զապաճ է, որուն որոշումը շատ մեծ հետեւութիւն պիտ'որ ունենայ: Երեսուն տարի յառաջ Վենետիկի հարուստ կոմսուհի մ'իւր նորածին տղան նոյն քաղքին մօտաւոր գեղերուն մէկուն մէջ բնակող սանտուի մը տուած էր: Քանի մ'աւիս ետքը մայրն ուղեւոր իր տղան տեսնել, նոյն գեղը գընայ. բայց նոյն օրերը մանկիկը դէպքով մը գետին ինկած եւ քանի մը տեղը վերաւորուած էր, ասոր համար ստնտուն չհամարձակեցաւ զանիկայ մօրը բերել, այլ անոր տեղ իր նոյն հասակաւ տղան բերաւ: Կոմսուհին տղուն առողջ եւ աւելի կերպարանք տեսնելով, զանիկայ իրեն հետ քաղք տարաւ թէպէտ եւ ստնտունն աս բանիս վրայ շատ ահաճութիւն ունեցաւ, սակայն կարող չեղաւ զանիկայ արգելելու հնարք մը գտնել: Գեղացի մանուկը կոմսուհւոյն տունն իբրեւ կոմսի տղայ մեծցաւ, ամէն տեսակ կրթութիւնն ընդունեցաւ, եւ չափահաս ըլլալէն ետքն աշխուական օրիորդի մը հետ ամուսնացաւ. իսկ բուն կոմսն իր ստնտուն քով իբրեւ գեղջուկ մեծցաւ: Աս մօտերս գեղացի կինը մահուան անկողին կնիւղով իր խղճէն եւ զինքը խոստովանեցնող քահանայէն ստիպուած՝ բանին էութիւնը ծանոյց եւ հիմայ խնդիրը Վենետիկի դատաւորաց առջեւ հանուած է: Վաճառ մարդ դատատանին որոշման մեծ հետարժեքութեամբ կը սպասէ, որովհետեւ անով մինչեւ հիմայ կոմս կարծուած անձ մ'իւր պատուանունէն եւ բոլոր իր ստանդարտներէն պիտ'որ զրկուի եւ պարզ գեղացի մը համարուած անձ մը զանոնք պիտ'որ ժառանգէ:

Քաջ զինուոր մը:

Անգղիացւոց զօրքն Հնդկաստանի մէջ մեծ յաղթութիւն մ'ընէլէն ետքը, զօրապետն Իրանտացի զինուորի մը քով գնաց եւ ընտանութեամբ անոր կռնակը զարնելով՝ «Ըմէ ինձի տղաս, ըսաւ, դուն ինչո՞վ մեր յաղթութեան գործակից եղար,» «Տէր զօրապետ, պատասխանեց զինուորը, պատերազմին սաստկացած ժամանակը սուր քաշեցի, թշնամիներէն մէկուն վրայ յարձակեցայ ու մէկ հարուածով անոր երկու ոտուները կտրեցի,» «Ա՛յնիւ, ըսաւ իրեն զօրապետը, բայց ի՞նչու համար անոր ու-

տուները կտրեցի եւ ոչ թէ գլուխը,» «Վասն զի գլուխն արդէն կտրուած էր,» պատասխանեց անտարբերութեամբ մ'իւր լանտացին:

Ծիծառներու եւ ճնճղկի կոխ:

Բեշդի մօտ գեղի տան մը վրայ շատ ծիծառի բոյներ կը դառնուէին: Անցած աշնան երկու հիւրեր աս տան մէկ սենեկին մէջ նախաճաշի նստած ժամանակնին, դիտեցին որ ճնճղուկ մ'աս բոյներէն մէկուն մէջ եկաւ մօտ. երբ որ անոր բնակիչքն անկէ հեռացած էին, քիչ մ'ետքը բոյնին տէրէն հոն գալով եւ իրենց բնակարանին մէջ օտարական մը տեսնելով՝ սկսան ամէն ճգամը աշխատիլ որ զանիկայ դուրս հանեն, բայց պարապ տեղ. ճնճղուկն ամենեւին չուզեց իր հանգիստը կորսնցընել եւ տեղէն չշարժեցաւ: Վերջապէս ծիծառները յուսահատեցան եւ թռան գացին. բայց քիչ մ'ետքը 200ի չափ ծիծառ իրենց հետ միաբանած՝ նորէն ետ դարձան եւ պարտեցին ու բակին մէջ իջան: Հոն քանի մը բոլակ ճնճղուկէն ետքն իբրեւ թէ իրենց մէջ խորհուրդ կ'ընէին, ամէնը մէկունը իրենց կողքով ու մա-գիւնեղով գցել ժողջեցին եւ ճնճղկին բռնած բոյնն երթալով անոր ամէն կողմը հիւսեցին ու բոլորովին գոցեցին: Ճնճղուկն անտարակոյս անտեղը կը խղճուէր, եթէ մեծ ճիգ ընելով բոյնը պատէն չափէր եւ անոր հետ մէկտեղ գետին կնիւղով շաղատեր:

Դուք ալ ըրէք թէ կարող էք:

Վարդուս Բ.ին թագաւորութեան ատենն, երբ որ Անգղիա Հորանտացւոց դէմ պատերազմ հրատարակած էր, երկու աղ-գաց նաւատորմիւններն երեք շաբաթ շարունակ իրարու հետ զարնուեցան. նաւերն ամէն օր ցորեկը կը պատերազմէին ու գի-շերն իրարու մօտ խորիսկ նետած կը հանգչէին: Պատե-րազմը նորէն սկսելու վրայ էր, երբ որ պատգամաւոր մը հաս-նելով զինադադար հաստատուելուն լուրը բերաւ: Ասոր վրայ երկու աղգաց զինուորներն իրարու հետ բարեկամացան եւ սկը-սան իրարու յաճախ այցելութիւն ընել: Հորանտացւոց նաւե-րէն մէկուն մէջ ճարտար նաւավար մը կար որ մեծ դիւրու-թեամբ նաւուն կայմին («Էրէն Գրէն») մինչեւ վերջին ծայրը կ'ելէր, անոր վրայ մէկ ոտքով շիտակ կը կենար, զանազան շար-ժումներ կ'ընէր եւ ետքը նաւը գլուխը կայմին ծայրը կը դնէր ու ոտուները վեր տնկած՝ երկայն ատեն շիտակ կը կենար: Օր մ'անգղիացի զինուորաց բազմութիւն մ'աս նաւին մէջ գլու-նուած ժամանակն աս նաւավարը նորէն իր ճարտարութիւնն ի գործ դրաւ: Երբ որ կայմէն վար իջաւ իր աղգակիցները զինքը ծափահարութեամբ ընդունեցան եւ սկսան պարծիլ որ Անգ-ղիացի մը նոյնն ընելու կարող չէ: Անգղիացի հպարտ նաւա-ստի մ'աս բանս իր հայրենեաց նախատինք համարելով, շուտ մը կայմին վրայ կը ցատէ, անոր մինչեւ ծայրն կ'ընէ եւ կ'ուզէ Հորանտացւոյն բրածներուն նմանիլ, բայց որովհետեւ անոր ճարտարութիւնը չուներ, հաւասարակշռութիւնը կը կոր-սնցընէ եւ կայմին ծայրէն վար կը զլորի: Բարեբախտութեամբ նաւուն չուանները զինքը կը բռնեն, սրով կարող կ'ըլլայ ան-վաս վար իջնալ: Քիչ մը ոգի առնելէն ետքն Հորանտացւոց կեցած կողմը կը վազէ եւ պարծենալով կ'ըսէ անոնց «Դուք ալ ըրէք եթէ կարող էք»:

Թուումած ծաղիկները նորէն կենդանացընել:

Վարուած ծաղիկները ծաղկամաններու մէջ հազիւ 24 ժամ թարմ կը մնան, անկէ ետքը կը սկսին թուով եւ իրենց կենդանութիւնը կը կորսնցընեն: Բնագէտ մը դիտած էր որ ջերմութիւններու ջուրը մասնաւոր ջրութիւն մ'ունի այսպէս թուած ծաղիկները նորէն կենդանացընելու, բայց նորեւե-ղած փորձերը ցուցուցին որ նաեւ հասարակ եռացած ջուրն աս յատկութիւնն ունի: Եթէ ամանի մը մէջ եռացած ջուր լեցուի եւ ծաղիկն կոթին երեք մասին մէկ մասն անոր մէջ խոթելով թող տրուի մինչեւ որ ջուրը պաղի, ծաղիկն իր կորսնցուցած կենդանութիւնն ու գեղեցկութիւնը նորէն կը ստանայ: Աս կերպով կենդանացած ծաղիկներն իրենց կոթին տաք ջրէն խորշած մասը կտրելէն ետքը պաղ ջրի մէջ դնելու է:

Խոյնազրոյթիւն Միխիթարեանց:

ՎԻԷՆԵՆԱ

Միխիթարեանց տպարան: